

LIDIA KORCZAK

POLITYKA WSCHODNIA KAZIMIERZA JAGIELLOŃCZYKA W LATACH 1440—1449

Dla dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego zawsze istotne znaczenie miały stosunki z ruskimi sąsiadami. W ostatnich latach panowania Witolda Litwa zdołała osiągnąć supremację na Rusi, jednak walki, których stała się widownią po 1430 roku, zaprzepaściły osiągnięcia minionych lat. Toteż nowy wielki książę Kazimierz Jagiellończyk stanął przed koniecznością ponownego określenia litewskiej polityki wschodniej. Wydarzenia lat 1440—1449 rysują nam obraz kierunków, metod i możliwości politycznej działalności Jagiellończyka na Rusi. Były też one przedmiotem zainteresowania historyków¹, ale wobec fragmentaryczności zachowanego materiału źródłowego i niedostatecznego stanu badań wiele kwestii po-

* W przypisach zastosowano następujące skróty tytułów wydawnictw źródłowych:

- AZR — *Akty odnosziaszcziesja k istorii Zapadnoj Rossii. Sobrannnye i izdannyje Archeograficzskoju Komissieju*, t. 1, Petersburg 1846.
- CodEp — *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, vol. I—III, edd. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki, Kraków 1876—1894.
- Długosz — *J. Długossii Historiae Polonicae libri XII*, ed. I. Ž. Pauli, Cracoviae 1873—1878 (Opera omnia cura A. Przędziecki edita, vol. X—XIV).
- Index corporis — *Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae*, ed. K. E. Napiersky, t. 1, Ryga—Dorpat 1835.
- LEK — *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, ed. F. G. von Bunge, t. 9—10, Ryga—Moskwa 1889—1896.
- PSRL — *Połnoje sobranije russkich letopisiej*.
- Skarbiec — *Skarbiec diplomatów papieskich, cesarskich, królewskich [...] do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy i Rusi litewskiej*, zebrał I. Daniłowicz, t. 2, Wilno 1862.
- SGGD — *Sobranie gosudarstwiennych gramot i dogovorow chraniaszcziesja w gosudarstwiennoj kolegii inostrannyh dieł*, t. 1, Moskwa 1813.

¹ Najpełniejszą próbę omówienia wydarzeń tego okresu dała Z. Skopińska: *Traktat z 31 VIII 1449 r. w świetle polityki Litwy i Moskwy w latach 1440—1453*, „Ateneum Wileńskie” 5 (1928) s. 108—150. Oprócz tego: A. Kopystiański, *Książę Michał Zygmuntowicz*, „Kwartalnik Historyczny” 20 (1906) s. 118—120, 145—159; O. Halecki, *Dzieje unii Jagiellońskiej*, t. 1, Kraków 1919, s. 351 n., 362—371; J. Natanson-Leski, *Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej*, cz. 1, [w:] *Rozprawy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, t. 1, Warszawa 1921, z. 3 s. 45—52; L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, Warszawa 1930, s. 246—247, 259—266; K. W. Bazilewicz, *Wnieszniaja politika russkogo centralizowanego gosudarstwa (wtoraja połowina XV wieka)*, Moskwa 1952, s. 41—44, 48—50.

zostaje spornych bądź nawet niezauważonych. Zadaniem moim będzie wyjaśnienie owych zagadnień.

Dla większej jasności dalszych rozważań należy dodać, że przez pojęcie polityki „wschodniej” rozumiem działalność skierowaną ku państwom ruskim. Wyłączam natomiast chanaty tatarskie, chociaż nadal pozostawały one nominalnymi zwierzchnikami Rusi². Ale też nie sposób nie uwzględnić ich wpływu na wzajemne stosunki między Wielkim Księstwem Litewskim a jego wschodnimi sąsiadami.

*

*

*

Po zamordowaniu w Trokach w marcu 1440 roku Zygmunta Kiejstutowicza odnowiły się ruchy separatystyczne na ziemiach państwa litewskiego i zbiegły się one z walką o tron wileński. Na szczęście dla Kazimierza Jagiellończyka, ogłoszonego 29 czerwca 1440 r. przez zebranych w Wilnie kniaziów i panów nowym władcą litewskim³, między poszczególnymi zbuntowanymi ziemiami brakło porozumienia, dzięki czemu łatwiej było stłumić powstałe rozruchy.

Żmudź zaraz po śmierci wielkiego księcia Zygmunta opowiedziała się za jego synem Michałem i dopiero z końcem r. 1441 pozyskano tę ziemię dla Kazimierza⁴. Powstanie w Smoleńsku, które rozpoczęło się jeszcze przed przybyciem Jagiellończyka na Litwę, było szczególnie niebezpieczne dla jedności państwa litewskiego⁵. Buntownicy ogłosili swoim hospodarem księcia Jerzego Lingwenowicza. Zamierzał on oderwać od Wielkiego Księstwa Litewskiego Połock i Witebsk. Dopiero druga wyprawa wojsk litewskich odbyta w obecności młodego wielkiego księcia Kazimierza, zakończyła się zdobyciem Smoleńska. Pokonany Jerzy Lingwenowicz zbiegł do Moskwy, tracąc przez to odzyskany w r. 1440 Mścisław, swoją ojcowiznę.

Uspokojenie Kijowszczyzny było możliwe dzięki ustępstwom na rzecz decentralizacji Wielkiego Księstwa Litewskiego. W Kijowie została przy-

² O ile jednak władcy litewscy wpływali na obsadę tronu chańskiego i tylko jaryki przypominały minioną zwierzchność tatarską nad Rusią, o tyle ziemie ruskie, znajdujące się poza granicami państwa litewskiego, płaciły daninę, którą przekazywał ordzie zatwierdzony przez chana wielki książę moskiewski.

³ PSRL 12 s. 30; 16 s. 182; 17 s. 68, 339, 399.

⁴ Kwestię powstania żmudzkiego i warunków, na jakich Żmudź poddała się władzy Kazimierza, omawia O. Halecki: *Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, t. 59, Kraków 1916, s. 214—254.

⁵ Zob. L. W. Czerepnin. *Obrazowanie ruskogo centralizowanego gosudarstwa w XIV—XV wiekach*, Moskwa 1960, s. 772—779.

wrócona władza książęca. Z pewnością już w początkach 1441 r. księciem kijowskim jest Olelko Włodzimierzowicz⁶.

Sprawa odzyskania Podlasia, opanowanego w r. 1440 przez księcia Bolesława mazowieckiego, ciągnęła się aż cztery lata. Próby pośredniczenia panów polskich w sporze nie przyniosły rezultatu. Księcia Bolesława zmusiła do ugody zbrojna interwencja litewska z 1444 r. W zamian za odszkodowanie w wysokości 6000 kóp groszy praskich Mazowsze zwracało ziemię drohicką⁷.

W czasie sporów o tę ziemię rozstrzygnęła się kwestia Wołynia, który w r. 1442 poddał się władzy Świdrygiełły popieranego przez króla Władysława III i panów Rusi koronnej⁸. Jednak w rok później doszło do ugody Kazimierza ze stryjem, przy czym dzielnica wołyńska została nadana przez niego Świdrygiełle dożywotnio⁹.

Sytuację w państwie litewskim komplikowało poparcie udzielone przez panów polskich malkontentom do tronu wileńskiego: Świdrygiełle i Michałowi Zygmuntowiczowi¹⁰. I nie powinno nas to dziwić. Ogłoszenie przez panów i kniaziów litewskich 29 czerwca 1440 r. Kazimierza wielkim księciem stanowiło oznakę odrębności państwowej Litwy, zerwania związków z Polską. Ponadto Kazimierz podkreślał swe dziedziczne prawa do Wielkiego Księstwa Litewskiego. W tej sytuacji Polacy nie ograniczyli się do nieuznawania wielkoksiążęcego tytułu Kazimierza, ale tworzyli plany podziału jego państwa celem łatwiejszego podporządkowania Koronie¹¹.

Mimo tych przeciwności Jagiellończyk utrzymał się na wileńskim tronie, a niebezpieczeństwo rozbicia państwa udało się zażegnać¹². Było to zasługą członków rady wielkoksiążęcej, którzy w tych pierwszych latach pobytu Kazimierza na Litwie faktycznie kierowali sprawami państwowymi z powodu jego małoletniości. W skład rady wchodziłi główni dostojnicy Wielkiego Księstwa: biskup wileński Maciej, wojewoda wileński Dowgird, wojewoda trocki Gasztołd, kasztelan wileński Krystyn Ościk,

⁶ A. Lewicki, *Unia florencka w Polsce*, Kraków 1899, s. 29. Do tego czasu należy odnieść informację M. Strykowski (Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi, t. 2, Warszawa 1846, s. 212) mówiącą o zwrocie Kijowa Olelce. Szczególnie istotne jest podkreślenie kronikarza, że duży wpływ na tę decyzję Kazimierza miała rada panów litewskich.

⁷ O. Halecki, *Dzieje unii...*, s. 347—350; L. Kolankowski, jw., s. 235—237.

⁸ O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1915, s. 41—45.

⁹ L. Kolankowski, jw., s. 236 (p. 1).

¹⁰ A. Kopystiański, jw., s. 122—123; L. Kolankowski, jw., s. 240—241.

¹¹ Długosz, 4 s. 657, 670. Według niego plan podziału zrodził się w głowie króla. O. Halecki (*Dzieje unii...*, s. 340) twierdzi, iż byłoby to sprzeczne z interesem dynastycznym Władysława i jego dobrymi stosunkami osobistymi z bratem. Równocześnie jednak podkreśla, że Władysław nie uznał wielkoksiążęcego tytułu Kazimierza i przyjmował w Budzie przedstawicieli litewskich prądów odśrodkowych.

starosta żmudzki Kieżgajło oraz książę Jerzy Semenowicz Holszański¹³ i książę Olelko Włodzimierzowicz¹⁴. Ponadto w najbliższym otoczeniu Kazimierza znalazł się Jan Moniwid, Piotr Montygerdowicz marszałek ziemski, synowie Kieżgajły oraz książę Wasyl Putiata i Hwotko Korybut¹⁵. Bardzo szybko umocniła się w tym gronie pozycja Jana Gasztołda. Po śmierci Dowgirda w r. 1443 obejmuje po nim urząd wojewody wileńskiego. Już wtedy dzięki małżeństwu swej córki Marii z Semenem Olelkowiczem jest blisko związany z księciem kijowskim Olelkiem. Równocześnie z rozwojem kariery Gasztołda wzrasta znaczenie rodu Wolimutowiczów¹⁶ i Jana Moniwida, który w r. 1443 zajmuje opróżniony przez Gasztołda urząd wojewody trockiego.

Nie miejsce po temu, by dokładniej przyglądać się litewskiej elicie władzy w połowie XV w. Dość powiedzieć, że tworzyli ją ludzie przygotowani do kierowania państwem. Swoje kariery rozpoczynali jeszcze za panowania Witolda, a polityczną szkołą życia były dla nich walki toczące się między Zygmuntem Kiejstutowiczem a Świdrygiełłą. Objęcie tronu przez małoletniego władcę, syna Jagiełły, dawało im okazję do przejęcia władzy w swoje ręce i ugruntowania swej pozycji ekonomicznej¹⁷. W interesie tej rządzącej warstwy leżało pokonanie rywali Kazimierza w walce o wileński stolec i zlikwidowanie dążeń odśrodkowych w państwie. Toteż w interesującym nas okresie członkowie rady ściśle ze sobą współdziałali w dziedzinie polityki wewnętrznej i zagranicznej.

W latach trzydziestych XV w. również państwo moskiewskie stało się widownią długotrwałej walki między pretendentami do tronu. Mimo to Moskwa nadal rywalizowała z Litwą o zebranie jak największej ilości ziem ruskich. Drobne i słabsze państewka leżące między tymi dwoma centrami politycznymi, czyli Nowogród i Psków, Twer, Riazan i księstwa wierchowskie, były nie tylko przedmiotem rywalizacji litewsko-moskiewskiej, ale jednocześnie, starając się prowadzić niezależną politykę zewnętrzną, brały aktywny udział w rozgrywkach o panowanie nad Rusią.

¹² Oczywiście utwierdzenie się Kazimierza na wileńskim tronie było procesem długotrwałym. Nawet objęcie tronu polskiego oraz śmierć walczącego pretendenta do Litwy, księcia Michała, nie przyniosło kresu kłopotom Jagiellończyka. Jeszcze w latach 1480—1481 spisek książąt zagrażał panowaniu Kazimierza i jedności państwa.

¹³ To właśnie w Holszanach, posiadłości Jerzego Semenowicza, zapadła decyzja powołania na Litwę Kazimierza (PSRL 17 s. 535).

¹⁴ O. Halecki, *Dzieje unii...*, s. 336 (p. 1).

¹⁵ Długosz, 4 s. 621, 655; PSRL 17 s. 535. O znaczeniu rodu Kieżgajły zob. K. Pietkiewicz, *Kieżgajłowie i ich latyfundiów do połowy XVI w.*, Poznań 1982.

¹⁶ Kieżgajło powraca na urząd starosty żmudzkiego, a jego syn Michał jest kanclerzem od r. 1444.

¹⁷ Słusznie zwrócił na to uwagę O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 335.

Skierowanie uwagi Wilna na stosunki wschodnie nastąpiło jeszcze w pierwszym roku panowania Kazimierza, gdy odnowiono 30 grudnia 1440 r. przymierze z Pskowem, wolną republiką kupiecką¹⁸. Chociaż gwarantowało ono dobre stosunki polityczne obu państw na zasadzie ich samodzielności, to jednak w umowie tej chodziło głównie o utrzymanie korzystnych dla obu stron kontaktów handlowych. Warto przy tym podkreślić, że stroną inicjującą ową ugodę był Psków; to jego posłowie przybyli do Wilna.

Istotne znaczenie dla politycznej pozycji Litwy na wschodzie miał układ zawarty przez nią z kniazem Fiedorem Lwowiczem Nowosilskim i Odojewskim. Na podstawie porozumienia z dnia 20 lutego 1442 r. Wierchowszczyzna, która stanowiła *condominium* litewsko-moskiewskie aż do 1427 r., miała zostać podporządkowana wyłącznie Litwie¹⁹. W taki sam sposób granicę wschodnią zabezpieczył Witold w r. 1427, kiedy to wykorzystując słabość Moskwy, gdzie toczyła się w owym czasie wojna domowa, zhołdował kniazów wierchowskich i podporządkował Wierchowszczyznę swojej władzy²⁰.

Kazimierz Jagiellończyk nie tylko przysporzył swemu państwu ziemi, ale pozyskał przy tym cennego sojusznika w osobie kniazia Fiedora Lwowicza²¹. Kiedy bowiem zażegnane zostało niebezpieczeństwo rozbitcia Wielkiego Księstwa Litewskiego i wzmocniła się pozycja Kazimierza jako władcy, Litwini skierowali swą uwagę na sąsiednie ziemie wschodnie. Od północnego wschodu Litwa graniczyła z Pskowem i Wielkim Nowogrodem, miejskimi republikami kupieckimi, będącymi terenem rywalizacji Zakonu krzyżackiego, Moskwy i państwa litewskiego. Zdobycie władzy w obu miastach zapewniało uzyskanie dominacji w Europie wschodniej²².

W 1444 r. po długim okresie zaniedbywania spraw republik północnych Litwa angażuje się w konflikt inflancko-nowogrodzki. Z korespondencji Zakonu krzyżackiego wynika, że już w lutym tegoż roku obawiano się związków Wielkiego Księstwa z Nowogrodem²³. Wkrótce potem „w leto 6935 sientiabria 14, prijechał kniaz Iwan Wołodimierowicz w Nowgorod na prigorody, na kotorych był Ługwien i syn jego Jurij, po

¹⁸ *Sbornik Muchanowa*, Petersburg 1866, nr 2; AZR 1 nr 38; Skarbiec, 2 nr 1766.

¹⁹ Skarbiec, 2 nr 1835; *Sbornik Muchanowa*, jw., nr 4; CodEp 1 nr 8; S. M. Kuczyński, *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936, s. 128 n., 356 n.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże, s. 230 nn.

²² L. Kolankowski, jw., s. 41.

²³ Index corporis, nr 1492: „Aufträge des H. M., dem Comthur zu Balga, bei dessen Absendung an an den Grossfürsten Casimir von Litthauen, mitgegeben, betreffend die Verbindung des Grossfürsten mit dem Feiden des Meisters von Livland, den Naugartern”.

nowogrodskomu prośzeniu”²⁴. Nowogród, który prowadził uciążliwą walkę z Zakonem²⁵, zapraszając litewskiego kniazia do siebie i dając mu utrzymanie, tzw. *kormlenie*²⁶, szukał oparcia na Litwie. Była ona zresztą w tym czasie jedynym państwem mogącym pomóc republice nowogrodzkiej. Psków już w r. 1441, udzielając pomocy Moskwie przeciwko Nowogrodowi²⁷ i zawierając w r. 1443 ugodę z Zakonem, stawał się wrogiem sąsiedniej republiki miejskiej²⁸, a Twer, który również udzielił pomocy Moskwie w r. 1441, sam zaczął w r. 1444 atakować włości nowogrodzkie²⁹. Dla nas interesujący jest fakt, że Kazimierz zdecydował się popierać Nowogród zanim ten poprosił go o przysłanie jakiegoś kniazia na *kormlenie*³⁰. To litewskie zaangażowanie się na północnym wschodzie mogło mieć tylko jeden cel, mianowicie — odbudowanie wpływów w bogatej republice kupieckiej. Utrzymuje nas przy tym twierdzeniu dalsze postępowanie Jagiellończyka. Zaraz po przybyciu do miasta kniazia Iwana Włodzimierzowicza, brata Oelka kijowskiego, wielki książę litewski zaproponował władzom republiki „wozmitie siebie moich namiestnikow na Gorodiszcze, i jaz was boroniu”³¹. Nowogród odrzucił tę propozycję³², broniąc w ten sposób swej samodzielności, albowiem przyjęcie litewskich namiestników stwarzałoby możliwość wtrącania się Litwy w sprawy miasta. Chociaż władze republiki odrzuciły ofertę złożoną przez Kazimierza, kontakty między obu państwami nie zostały zerwane. Prawdopodobnie na ten okres przypada zawarcie litewsko-nowogrodzkiego układu normującego wzajemne stosunki³³. Obok zapewnienia obustronnej swobody handlu, przymierze gwarantowało istniejącą na terenach przygranicznych współwładzę Litwy i Wielkiego Nowogrodu. Powiat rzewski, Wielkie Łuki i Czarnokuństwo należały do republiki, jednakże wielki książę Kazimierz przez swoich poborców pobierał z tych ziem określoną daninę i posiadał tutaj swoich ciwunów³⁴. W ten sposób interesy Litwinów w ziemi nowogrodzkiej zostały zabezpieczone. Nadal też Jagiellończyk był pośrednikiem w rokowaniach Nowogrodu z Zakonem, mimo że książę Iwan Włodzimierzowicz wrócił na Litwę w r. 1445. O umocnie-

²⁴ PSRL 4 s. 123; zob. tamże, 12 s. 61; 16 s. 184.

²⁵ Index corporis, nr 1492—1496.

²⁶ Zob. N. I. Kostomorow, *Istorija Nowgoroda, Pskowa, Wiatki*, [w:] *Istoriczeskie monografii i issledowania*, Petersburg 1868, s. 152—154.

²⁷ PSRL 8 s. 111; 12 s. 33; 16 s. 182; *Pskowskije letopisi*, red. A. N. Nasonow, Moskwa 1955, s. 47.

²⁸ LEK 9 nr 1005.

²⁹ PSRL 4 s. 122; 15 s. 491; 16 s. 182; 23 s. 150.

³⁰ CodEp 2 nr 302; Skarbiec, 2 nr 1797; Index corporis, nr 1492—1493.

³¹ PSRL 4 s. 123; 12 s. 61; 16 s. 185.

³² PSRL 4 s. 123; 12 s. 61; 16 s. 185.

³³ Historycy zwykle odnoszą datę tego układu do r. 1440: AZR nr 39; *Sbornik Muchanowa*, jw., nr 3; Skarbiec, nr 1767.

³⁴ F. Papée, *Polska i Litwa na przetomie wieków średnich*, t. 1, Kraków 1903, s. 44 n.

niu wpływów Wielkiego Księstwa na północnym wschodzie świadczą również interwencje władcy litewskiego w Zakonie na rzecz Pskowian³⁵.

Tak więc pierwsze kroki Kazimierza w polityce zagranicznej były pomyslnie, chociaż uwagę jego zaprzętały również inne sprawy. Zjazd siedemradzki z kwietnia 1445 r. opowiedziawszy się za kandydaturą młodszego syna Jagiełły na króla Polski, rozpoczął okres długich i burzliwych rokowań polsko-litewskich w sprawie elekcji, stosunku prawnego obu państw i przynależności ziem spornych Wołynia i Podola³⁶. Wtedy też wśród Litwinów ożyła myśl osadzenia w Wilnie księcia Michała Zygmunto-wicza³⁷, co było spowodowane obawą, że z chwilą objęcia tronu polskiego przez Kazimierza Wielkie Księstwo zostanie podporządkowane Koronie. Zygmunto-wicza poparł Jerzy Lingwenowicz, sam rezygnujący z pretensji do wileńskiego tronu, ale gotów udzielić Michajłuszcze pomocy³⁸. Zjazd kniazów i panów Litwy, Żmudzi i Rusi w listopadzie 1445 r. przyczynił się jednak do umocnienia pozycji Jagiellończyka w księstwie³⁹. Wpływ na takie decyzje zjazdu miały moim zdaniem sukcesy odniesione przez władcę litewskiego w starciach z księciem moskiewskim Wasylem Wasyle-wiczem.

W końcu 1444 r. dochodzi do najazdu na pograniczną ziemię wiaziemską carzyków tatarskich wysłanych przez Moskwę, aby odciągnąć swego przeciwnika w walce o Ruś od spraw republik północnych⁴⁰. Książę Wasyl szukał porozumienia z Kazimierzem w początkach roku 1444, ale ten ostatni nie przystał na moskiewską propozycję ze względu na Nowogród. Stwierdza to latopis przekazujący treść poselstwa litewskiego do republiki: „[...] a z wielikim kniazem moskowskim nie wziął jesm mira was diela”⁴¹. Możliwe, że odmowa Jagiellończyka stała się pretekstem do ataku na pogranicze wiaziemskie. Latopis mówi: „[...] kniaz wieliki Kazimir nie somiren byw so kniazem wielikim moskowskim, i przisli moskwiczzi z Tatary i zawojewali ziemlu wiaziemskuju i kniaz wieliki Kazimir toje zimy posłał wojewod swoich, kniaziej i panow z wojskom protiv tego wojewaty moskowskuju ziemlu i zawojewali Kozielsk, We-

³⁵ Index corporis, nr 1511; *Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium, quae quidem typis edita sunt*, coll. A. Lewicki, Kraków 1888, nr 2479, 2489; Skarbiec, nr 1807, 1817.

³⁶ O. Halecki, *Dzieje unii...*, s. 351—363; L. Kolankowski, jw., s. 240—249; A. Lewicki, *Wstąpienie na tron Kazimierza Jagiellończyka*, [w:] *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, t. 20, Kraków 1887.

³⁷ LEK 10 nr 192.

³⁸ Index corporis, nr 1510; Skarbiec, nr 1813.

³⁹ Wkrótce też Jerzy Lingwenowicz poprosił Kazimierza o przebaczenie za pośrednictwem Konrada von Erlichshausen; zob.: L. Kolankowski, jw., s. 244; O. Halecki, *Dzieje unii...*, s. 356.

⁴⁰ Z. Skopińska, jw., s. 125.

⁴¹ PSRL 16 s. 185.

reju, Kaługu, Możajesk i mnoho zła sotworili moskwiczem”⁴². Jak widać z tekstu, Litwini natychmiast odpowiedzieli wyprawą odwetową. Liczny udział Litwinów, jacy stawili się do walki, świadczy, że polityka Kazimierza Jagiellończyka wobec Moskwy cieszyła się poparciem. Również nastroje panujące w Smoleńsku, gdzie przebywał wówczas wielki książę, potwierdzają tę opinię⁴³. Latopisy wymieniają imiennie litewskich dowódców: Sudywoja Wolimuntowicza namiestnika smoleńskiego, Radziwiłła Ościkowicza męża zaufania Gasztołda, Andrzeja Sakowicza, Mikołaja Niemirowicza namiestnika witebskiego, Iwana Goncewicza namiestnika połockiego⁴⁴. Kierując się na Możajsk i Wereję, po drodze wzięli oni okup z Kaługi i przez tydzień stali pod Kozielskiem. Dopiero podczas odwrotu wojsk litewskich z łupami i jeńcami zdążyli się zebrać wojewodowie moskiewscy z wojskiem, aby bronić ziemi książąt Możajskich i księcia Borowskiego. Sami książęta byli w tym czasie przy boku wielkiego księcia Wasyla, który wyruszył przeciwko Uł-Machmetowi chanowi tatarskiemu. Pod Suchodrowem wojewodowie stoczyli z Litwinami bitwę, a zwycięzcami byli ci ostatni⁴⁵. Widać z tego, że podjęcie antymoskiewskiej wyprawy miało charakter odwetowy i nie było próbą mieszania się w wewnętrzne sprawy sąsiada. L. Kolankowski i S. M. Kuczyński uważają, że walki z wiosny 1445 r. są dowodem na popieranie przez Litwę Wasyla Wasylewicza w jego walce z „braćmi młodszymi”: Dymitrem Szemiaką oraz Iwanem i Michałem Możajskimi⁴⁶. Z tym twierdzeniem nie można się zgodzić, gdyż:

- Obok braci Możajskich latopisy wymieniają też Wasyla Jarosławicza Borowskiego, jako organizującego obronę przeciwko litewskiemu najazdowi⁴⁷. Książę Borowski był szwagrem wielkiego księcia Wasyla i podczas walk domowych dochowywał mu wierności.
- W czasie walk wiosną 1445 r. wymienieni kniaziowie brali udział w wyprawie przeciwko Uł-Machmetowi, czyli byli z Wasylewiczem sprzymierzeni⁴⁸.
- 17 czerwca 1445 r., już po najeździe litewskim, władca moskiewski darował Iwanowi Andrzejewiczowi Możajskiemu ziemie, które uległy właśnie najazdowi. Był to Kozielsk z włościami. Natomiast Michał Andrzejewicz został zwolniony na cały rok od płacenia daniny Tatarom⁴⁹. Była to więc nagroda za pomoc w walce z Litwą.

⁴² PSRL 4 s. 123 Zob. tamże: 16 s. 186; 17 s. 70, 108, 138, 184, 288, 341, 399; M. Strykowski, jw., s. 210—211.

⁴³ PSRL 17 s. 70, 109, 141, 184, 288, 340, 541.

⁴⁴ PSRL 8 s. 111; 12 s. 63; 23 s. 151.

⁴⁵ PSRL 6 s. 170; 12 s. 63; 20 s. 256; 23 s. 151; M. Strykowski, jw., s. 210—211.

⁴⁶ L. Kolankowski, jw., s. 261; S. M. Kuczyński, jw., s. 231.

⁴⁷ PSRL 8 s. 112; 12 s. 63.

⁴⁸ PSRL 8 s. 112; 12 s. 64.

⁴⁹ SGGD 1 nr 61.

— Latopisy wyraźnie wspominają, że to z księciem Wasylem był w nieprzyjaźni Kazimierz Jagiellończyk, a nie z książętami możajskimi.

Epizod, jakim były starcia litewsko-moskiewskie, zakończył się jednak zawarciem ugody w sprawie ziem najechanych przez Litwinów z początkiem 1445 r. Chciałabym na to zwrócić uwagę, albowiem dotychczas pomijano tę sprawę w opracowaniach dotyczących interesującego nas okresu⁵⁰. Latopis podaje: „[...] a buduczi dwoma porażkami Moskwa, ot tatar i litwy pobiedziana, mysla [Wasył] pieremirje u wielkiego Kazimira prosity, i prisjagu obadwa miżi soboju wczinili, aby w pokoju siedieli, nie wojujuczi jeden na drugogo”⁵¹. Przekaz ten istotnie mógłby się odnosić do traktatu z r. 1449, jak sądził A. Prochaska⁵², ale mamy wiadomość⁵³ potwierdzającą wiarygodność przekazu o umowie z okresu po walkach 1445 r. Iwan Wasylewicz, syn wlk. księcia Wasyla, mówił posłom litewskim w r. 1490 o istnieniu specjalnego porozumienia w sprawie Kozielska, zawartego przez jego ojca z władcą litewskim⁵⁴.

Spróbuję bliżej określić czas zawarcia tego układu. Wkrótce po bitwie pod Suchodrowem doszło 7 lipca do konfrontacji Wasyla Wasylewicza z Tatarami Uł-Machmeta pod Suzdałem. Zakończyła się ona moskiewską klęską, a ranny wielki książę wraz z Michałem Andrzejewiczem Możajskim dostał się do niewoli⁵⁵. Dopiero w październiku 1445 r. Wasyl mógł wrócić do Moskwy dzięki zapłaceniu Tatarom wysokiego okupu⁵⁶. Zaraz też po jego powrocie doszło do zawarcia porozumienia w sprawie Kozielska, albowiem w lutym 1446 r. władcą Moskwy został Dymitr Szemiaka, a jego sprzymierzeńcem stał się książę Iwan Andrzejewicz Możajski⁵⁷. W wyniku przeprowadzonego przez nich zamachu stanu dotychczasowy wielki książę Wasyl został uwięziony w Ugliczu i z rozkazu Szemiaki oślepiiony. Okaleczony i pozbawiony władzy Wasylewicz uznał zwierzchność Szemiaki, w zamian za co uzyskuje na swe utrzymanie Wołogdę.

Zastanawiać mógłby fakt zwrotu Kozielska przez Kazimierza, skoro on właśnie pokonał Moskwę w wiosennym starciu w 1445 r. Ale to właśnie sytuacja wewnętrzna na Litwie zmusiła Kazimierza do ustępstw. Otóż na przełomie 1445 i 1446 roku Michajłuszko ponownie zburzył spokój Wiel-

⁵⁰ Zwrócił na to uwagę A. Prochaska (*Latopis litewski. Rozbiór krytyczny*, Lwów 1890, s. 48 p. 3) i Z. Skopińska (jw., s. 126). Prochaska odnosi jednak przekaz latopisu do roku 1449, a Skopińska stwierdza tylko, że doszło do zawarcia jakiegos rozejmu.

⁵¹ PSRL 32 s. 86; 17 s. 185, 288, 341; M. Strykowski, jw., s. 211.

⁵² Zob. wyżej przypis 50.

⁵³ *Sbornik Russkogo Istoriceskogo Obszczestwa*, t. 35, Petersburg 1882, nr 12.

⁵⁴ Tamże, s. 51 nr 12: „[...] a i w toj osobnoj gramotie w dokonczalnoj, o kotoroj jesi nam goworil ot korola, zapisal korol z naszym otcom, szto jemu otcu naszemu Kozielska otstupitis po starinie. A wosie ta gramota osobnaja o Kozielsku”.

⁵⁵ PSRL 6 s. 179; 8 s. 112—114; 12 s. 64; 18 s. 193—194; 20 s. 257.

⁵⁶ PSRL 15 s. 492 (tu też dokładna data: 16 października).

⁵⁷ PSRL 6 s. 174; 8 s. 117; 12 s. 69; 13 s. 153.

kiego Księstwa Litewskiego, a za nim opowiedział się Jerzy Lingwewicz będący na *kormleniju* w Nowogrodzie⁵⁸. Dowodem na to, że tylko w tym ciężkim dla Jagiellończyka okresie mogło dojść do ugody, był dalszy rozwój wypadków, który postawił wileńskiego władcę ponownie w lepszej sytuacji. Otóż po uwięzieniu Wasyla Ciemnego (ten przydomek nosił po oślepieniu), jego zwolennicy schronili się na Litwie. Wasyl Jarosławicz Borowski dostał nawet od Kazimierza „w otczinu” Brańsk, Starodub i Mścisław⁵⁹. Za nim przybyli na Litwę kniaziowie Semen Oboleński i Fiedor Basenok. Z pewnością nie schroniliby się tutaj, gdyby książę litewski był jeszcze w niezgodzie z Wasylem i sprzyjał Szemiace. Ponadto zbiegowie uzyskali bardzo hojne nadania na ziemiach siewierszczyzny. S. M. Kuczyński daje temu jedno wytłumaczenie: „[...] król chciał stworzyć dla zwolenników Wasyla podstawę operacyjną i oparcie”⁶⁰. Podkreślić również należy, że były w państwie litewskim osoby niezwykle zainteresowane losami zdetronizowanego władcy moskiewskiego: Oelko Włodzimierzowicz i jego żona Anastazja, siostra Wasyla Ciemnego. Pozycja zaś kijowskich dynastów była na Litwie niezwykle wysoka. Oelko siedział na kijowskim księstwie jako „gosudar i otczyc” otoczony własną radą książęcą⁶¹. Z Kijowa też przysłała pomoc dla zbiegów w przygotowywanej przez nich wyprawie przeciwko Szemiace⁶². Posiłków udzielił z pewnością również Kazimierz Jagiellończyk, skoro latopis podaje, że „...kniazi, wojewody i mnogi ludi iz Litwy idut k wielikomu kniaziu a na nich priamo k Wołoku”⁶³.

Zamieszki wewnętrzne w Moskwie dawały Litwie sposobność wykorzystania ich dla własnych korzyści. I rzeczywiście. Kozielsk przyznany przed rokiem Wasylowi, ponownie znalazł się w litewskich granicach. W lutym 1447 r. został on nadany Fiedorowi Lwowiczowi Worotyńskiemu jako litewskie namiestnictwo⁶⁴. Jedyńm powodem, dzięki któremu Kozielsk odpadł od księstwa moskiewskiego, mogło być zdobycie go przez wojewodów Kazimierza biorących udział w wyprawie przeciwko Szemiace w początkach 1447 r. Podobnie Peremyszl został — jak sądzi S. M. Kuczyński — albo przez kniazia Borowskiego oddany Jagiellończykowi w zamian za udzieloną pomoc, albo też podczas wojennej zawieruchy w r. 1447 zdobyty przez kniazia Fiedora Lwowicza Worotyńskiego⁶⁵. Trzecim

⁵⁸ Index corporis, nr 1512; Skarbiec, nr 1813.

⁵⁹ PSRL 6 s. 174; 8 s. 117; 12 s. 69.

⁶⁰ S. M. K u c z y ń s k i, jw., s. 259.

⁶¹ *Akty istoriczeskije sobrannyje i izdannyyje Archeograficzieskoju Kommissieju. Dopolnienija*, t. 1, Petersburg 1841, s. 488 (nr 259).

⁶² PSRL 6 s. 177; 8 s. 129; 12 s. 72; 18 s. 201. Ponadto kijowianin Połtynka z polecenia księżnej Anastazji pełnił funkcję kuriera przekazującego wiadomości o sytuacji w Moskwie.

⁶³ PSRL 23 s. 154.

⁶⁴ AZR nr 48; CodEp 1 s. 35 (nr XXVII).

⁶⁵ S. M. K u c z y ń s k i, jw., s. 66 (p. 211).

zyskanym grodem był Sereńsk. Jeszcze w r. 1445 był on w moskiewskim posiadaniu⁶⁶. Z traktatu 1449 r. wynika, że Sereńsk powinien być po połowie przyznany Wasylowi i Kazimierzowi⁶⁷. Ale że po r. 1449 gród całkowicie pozostawał w litewskich rękach, oznacza to, iż już przed zawarciem „wieczystego porozumienia” w r. 1449 zyskała go Litwa. Najlepszą ku temu okazję dawało zdobycie Kozielska, co nastąpiło w r. 1447. W ten sposób Ugra stała się granicą między Litwą a Moskwą⁶⁸.

Skoro tylko Wasylewicz odzyskał tron, rozpoczął starania o pozyskanie sobie władców sąsiednich księstw: Riazania i Tweru. Dnia 20 lipca 1447 r. zawarł on z wielkim księciem Riazania Iwanem Fedorowiczem przymierze antylitewskie i antytatarskie⁶⁹. Szybko więc moskiewski władca zapomniał o pomocy udzielonej jego zwolennikom przez Litwinów. Przyczyną tego były prawdopodobnie zdobycze terytorialne Kazimierza z r. 1447. Układ moskiewsko-riazański wskazuje na to, że rozpoczęła się rozgrywka o wpływy na Wschodzie między Wasylewiczem a Jagiellończykiem. Księstwo Riazania, które w r. 1427 uznało zwierzchność Witolda, teraz poddało się Moskwie. Bardzo dobre stosunki łączyły Wasyla Ciemnego z Borysem Aleksandrowiczem Twerskim, skoro ten udzielił mu pomocy w r. 1447 podczas walk o tron moskiewski⁷⁰. Wynagrodzeniem dla władcy Tweru za okazaną przyjaźń było miasto Rzew⁷¹. Musiał zresztą zdobywać gród przez 3 tygodnie, zanim ten poddał się twerskim namiestnikom. Postanowiono także o małżeństwie młodego Iwana Wasylewicza, syna Wasyla, z Marią córką Borysa⁷².

W czasie gdy Wasyl mozolnie odbudowywał pozycję Moskwy w księstwach oddzielających ją od Litwy, Jagiellończyk przygotowywał się do wyjazdu na koronację do Krakowa. Przed wyjazdem wydał jeszcze w Wilnie 2 maja 1447 r. przywilej dla Wielkiego Księstwa Litewskiego⁷³; jest tam przyrzeczenie Kazimierza, że nie tylko będzie strzegł granic państwa ustalonych za Witolda, lecz także będzie się je starał w miarę możliwości rozszerzyć. Pamiętajmy, że z jednej strony jest to obietnica składana przez panującego, a z drugiej — wyraz pragnień samych Litwinów.

Po koronacji 25 czerwca 1447 r. nowy król Polski wyruszył „velocissi-

⁶⁶ Tamże, s. 68, 224 n.

⁶⁷ AZR nr 50: „[...] a Sereniesk wiedati po tomu, kak było pri diadie twojem pri Olgierdie i pri twojem otcy Koroli”.

⁶⁸ S. M. K u c z y Ń s k i, jw., s. 68 (p. 230). Tamże, s. 234.

⁶⁹ SGGD nr 65: „[...] A nie pristati ti k Tatarom k Litwie nikotoroju chitrostiju ni k inomu, k tomu kto budiet nam niedrug”.

⁷⁰ PSRL 6 s. 176; 12 s. 71; 15 s. 493.

⁷¹ PSRL 15 s. 493.

⁷² PSRL 6 s. 176; 12 s. 71; 15 s. 493.

⁷³ CodEp 3 nr 7; W. K a m i e n i e c k i, *Spółeczeństwo litewskie w XV w.*, Warszawa 1947, s. 34 n.

mo cursu” na Litwę⁷⁴. Przed swoim wyjazdem zdażył jeszcze odmówić księciu Michałowi Zygmuntołowiczowi proszącemu o przebaczenie i zwrot patrymonium trockiego⁷⁵. Zaraz po powrocie do księstwa, aby uprzedzić kolejne starania Michajłuszki o wywołanie zamieszek, zamknął Zygmuntołowiczowi drogę na Żmudź przez Prusy oraz zmienił wszystkich starostów i dowódców zamków, podejrzanych o sprzyjanie księciu Michałowi⁷⁶. Kazimierz, przygotowując się do obrony pozycji Litwy na wschodzie, zaprzysiął wieczny pokój z Zakonem⁷⁷ oraz wzmocnił pozycję litewską na kresach południowych dzięki osadzeniu w Braclawiu starosty Jurszy i podjęciu decyzji o systematycznej kolonizacji Braclawszczyzny⁷⁸. Wyrazem ożywionych kontaktów Jagiellończyka z zagranicą jest wykaz poselstw przybyłych do Wilna z końcem roku 1447. Po Bożym Narodzeniu „ad suam Serenitatem, Ducis Mosquitarum, item Ducum de Szyewyor, item Thartarorum Imperatoris, item Comunitatis Nowogrodensis, item magistri Prussiae et Livoniae, nuntii et oratores confluerunt”⁷⁹. Zastanawia, kim był ów „dux Mosquitarum”. Możliwe, iż chodziło o samego Wasyla Ciemnego. Mamy informację, że wiosną 1448 r. jeździł do Moskwy litewski pan Semen Giedygołdowicz⁸⁰. Jego poselstwo mogło być odpowiedzią na poselstwo moskiewskie z grudnia 1447 r. Ale istnieje również inna możliwość. Swoich wysłanników mógł wysłać do Wilna książę Iwan Andrzejewicz Możajski. Otóż 5 lutego 1448 r. książę Worotyński, namiestnik Kozielska, wydał akt poręczający za księcia Możajskiego, swego zięcia: „Ego spondeo [...] quod si illum dominus meus collocavit in solio magni ducatus moschoviae, in omnibus litteris, quibus aliquid paciscetur cum domino rege titulum fratris minoris usurpaturus sit”⁸¹. W zamian za osadzenie księcia Iwana na moskiewskim tronie Kazimierz uzyska tytuł zwierzchnika przyszłego wielkiego księcia Moskwy. Rzew i Medyń miały przyspaść Litwie, a do Kozielska Moskwa nie powinna sobie rościć żadnych pretensji („ius suum domino nostro regi [...] cessurus est in urbes Rżowo et Medyń sitas in suo haereditario magno ducatu Moschoviae in oppidum vero Kozielsk dux I. ius nullum sibi vendicabit”). Akt ten był dla Litwy niezwykle korzystny, a skoro został przyjęty przez Wilno, oznaczało to, że liczyło się ono z możliwością jego realizacji⁸².

⁷⁴ Długosz, 5 s. 38.

⁷⁵ Tamże, s. 35; CodEp 3 nr 10.

⁷⁶ Index corporis, nr 1588; Skarbiec, nr 1854—1855. Długosz, 5 s. 42 n.

⁷⁷ Index corporis, nr 1595—1596, 1602; Skarbiec, nr 1860—1861.

⁷⁸ *Dokumenty Moskowskiego Archiwa Ministerstwa Justicii*, wyd. M. F. Dównar-Zapolskij, t. 1, Moskwa 1897, nr 3—4.

⁷⁹ Długosz, 5 s. 44 n. Nie wiadomo, kim byli książęta z „Szyewyora”. Czyżby chodziło o książąt siewierskich?

⁸⁰ PSRL 8 s. 121; 12 s. 74; 18 s. 203.

⁸¹ AZR nr 49; CodEp 1 s. 35 n. (nr XXVIII).

⁸² S. M. Kuczyński, jw., s. 231; O. Halecki, *Dzieje unii...*, s. 365; Z. Skopińska, jw., s. 138—140.

i gotowe było ponieść ciężar walki z Wasylewiczem. A jednak plan ten umarł „śmiercią naturalną”, sam książę Iwan Andrzejewicz wkrótce podporządkował się wielkiemu księciu Wasylowi i sama Litwa również nie usiłowała go realizować, skoro podtrzymywała bliskie kontakty polityczne z Moskwą⁸³.

Uwagę Kazimierza Jagiellończyka zaprzętała w tym czasie kwestia stosunków Litwy z Twerem. Wobec moskiewskich wpływów w Riazaniu pozyskanie Tweru, odgradzającego Moskwę od Nowogrodu, a będącego z Wasylem w przymierzu, było bardzo ważne dla interesów państwa litewskiego na Rusi. W r. 1447 do księcia Borysa przybył z darami poseł Kazimierza⁸⁴. W ten sposób władca litewski próbował odnowić wzajemne kontakty państwowe. Zamierzenie to nie zostało zrealizowane, gdyż książe Borys dary odesłał, a zostawił sobie tylko przywieziony przez posła miecz⁸⁵. Wkrótce też doszło do starcia się panów litewskich z wojskiem twerskim. W roku 1448 Litwini odebrali Borysowi Aleksandrowiczowi Rzew „a Lach Stanisław jego [Borysa] izgonił, da namiestnikow jego izymał, Lwa Izmajłowa, da ludi mnogo Twiericz poimał, da Rżowu gorod zasieł”⁸⁶. Współczesne wypadkom źródło twerskie mówi natomiast o litewskim wojewodzie Jarosławku, który zdobył Rzew podstępem⁸⁷. Trudno stwierdzić, czy akcja wojewodów była uzgodniona wcześniej w Wilnie. Raczej tak, skoro na wieść o wyruszeniu wyprawy odwetowej twerskiej pod Rzew Kazimierz, nie czekając na mającego mu złożyć hołd wojewodę mołdawskiego Piotra II, podążył do Nowogródka na tajny zjazd, który zdecydował o przygotowaniu walnej wyprawy litewskiej na księstwo twerskie⁸⁸. Z końcem r. 1448 Jagiellończyk „misit exercitum terrarum Lithuaniae et Samogittiae contra Ducem Magnum Twerensem, cuius gentes quoddam castrum, quod fuit pro Rege conquisitum, volentes illud reacquirere, vallaverunt”⁸⁹. W efekcie najazdu litewskiego wiosną 1449 r. Borys Aleksandrowicz zawarł przymierze z Kazimierzem Jagiellończykiem („[...] i korol s wielikoju radostju mir wzja i razidoszasja kyżdo woswojasi”⁹⁰). Ugoda była powtórzeniem tej, jaką Twer zawarł z Witoldem w r. 1427. Obecnie Kazimierz zwraca Rzew, tak niedawno

⁸³ SGGD nr 67. Zob. wyżej przypis 80.

⁸⁴ *Inoka fomy słowo pochwalnoje o błagowiernom wielikom kniazie Borise Aleksandrowicze*, wyd. N. P. Lichaczew, „Pamiętniki Drewniej Pismienności i Isskustwa” 168 (1908) s. 50.

⁸⁵ Tamże, s. 50.

⁸⁶ PSRL 15 s. 494.

⁸⁷ *Inoka...*, s. 52: „[...] wojewoda litewski Jarosławko kniazie Iwana Bielskiego i zasiedie Rżewu kramołoju i sowietom rżewskim”.

⁸⁸ Długosz, 5 s. 56; CodEp 3 nr 27.

⁸⁹ Długosz, 5 s. 56; CodEp 1 nr XLV; *Inoka...*, s. 34 n.

⁹⁰ *Inoka...*, s. 35.

zdobyty przez Jarosławka, Borysowi⁹¹. Ze swej strony ksiązę Tweru był obowiązany udzielić Litwie pomocy wobec każdego bez wyjątku wroga.

Pośpiech, z jakim przygotowywano akcję przeciwko Borysowi Aleksandrowiczowi, był ze wszech miar uzasadniony. W październiku 1448 r. orda chana Sid-Achmeta najechała na Podole i ponowiła atak pod koniec tego roku⁹². To był początek. Z namowy Michajłuszki, który prosił chana o pomoc przeciwko Kazimierzowi, Sid-Achmet pustoszył ziemie litewskie także w marcu 1449 r., co umożliwiło Zygmuntowiczowi opanowanie w krótkim czasie Siewierszczyzny, Briańska, Radohoszczy, Nowogrodu Siewierskiego, Starodubia, a nawet Kijowa⁹³. Dopiero z 1 sierpnia 1449 r. pochodzi wiadomość, że Jagiellończykowi udało się odzyskać kilka grodów⁹⁴.

Z walkami na Litwie przeciwko Michajłuszce łączą się dwa nowe elementy w polityce zagranicznej Jagiellończyka:

- Po pierwsze, idąc śladami swoich poprzedników, Kazimierz interweniował w ordzie na rzecz Hadzi-Gireja, przeciwnika Sid-Achmeta. Latem 1449 r. z nakazu wielkiego księcia litewskiego Radziwiłł wprowadził Hadźiego⁹⁵ na Krym. W ten sposób, wykorzystując spory wśród Tatarów, Litwa osadziła na Krymie swego sprzymierzeńca, a przez to osłabiła pozycję w ordzie chana Sid-Achmeta.
- Po wtóre, zostało zawarte „wieczyste porozumienie” Litwy z Moskwą. Czynnikiem, który spowodował ten układ, było zagrożenie władców Wilna i Moskwy ze strony malkontentów politycznych: Michajłuszki i Szemiaki. Nie dziwi więc udział wojsk moskiewskich w walkach o odzyskanie Kijowa na rzecz księcia Olełki⁹⁶.

Przeglądu opinii historyków o traktacie litewsko-moskiewskim dokonała Z. Skopińska⁹⁷. Wynika z nich, że w historii stosunków między tymi dwoma państwami data zawarcia układu (31 sierpnia 1449 r.) jest istotnie ważna. Układ zawierał postanowienia dotyczące granicy litewsko-moskiewskiej, przymierza między państwami i podziału wpływów na ziemiach ruskich. Traktat utrzymał dotychczasową granicę między obu państwami. Tylko Sereńsk miał być podzielony na część litewską i moskiewską⁹⁸. Co to oznaczało w praktyce? Było to ustępstwo Wasyla, gdyż jesz-

⁹¹ AZR nr 51: „[...] a szto był sia wziął Rżowu podo mnoju, budia so mnoju w nielubwi, i ja tiebie wielikogo kniazia pierieprosił, z toboju wziął lubow, i ty sia Rżowu mnie odpustił”.

⁹² Długosz, 5 s. 56 n.; CodEp 1 nr XL; Index corporis, nr 1708; Skarbiec. nr 1875.

⁹³ LEK 10 nr 597; Skarbiec, nr 1878. L. Kolankowski, jw., s. 259 n.; A. Kopyściański, jw., s. 148—152; O. Halecki, *Dzieje unii...*, s. 369.

⁹⁴ Index corporis, nr 1718; Długosz, 5 s. 61; M. Strykowski, jw., s. 227.

⁹⁵ L. Kolankowski, jw. s. 264—265.

⁹⁶ Tamże, s. 264 (p. 3—4).

⁹⁷ Z. Skopińska, jw., s. 109—113. Datę zawarcia traktatu określili ostatecznie O. Halecki (*Idea Jagiellońska*, „Kwartalnik Historyczny” 51: 1937, s. 502, p. 1). Sam akt został przedrukowany w AZR nr 50.

cze w r. 1445 gród w całości należał do niego⁹⁹. Równocześnie oznaczało to stratę dla Litwy, bo — jak wyżej ustaliłam — miasto dostało się w r. 1447 w ręce Litwinów. O Kozielsku układ milczał zupełnie. Czyżby to było celowe pominięcie drażliwej kwestii? Kozielsk był przecież litewskim namiestnictwem, mimo prawomocności układu z r. 1445 o przynależności miasta do Moskwy¹⁰⁰.

Umowa nosiła wyraźne cechy przymierza skierowanego przeciwko Szemiace i Michajłuszce, albowiem Wasyl i Kazimierz mieli wspólnie występować przeciw nim oraz zobowiązali się nie udzielać im schronienia w swoich państwach. W ten sposób obaj wielcy książęta chcieli się zabezpieczyć przed możliwością sprzymierzenia się sygnatariusza aktu z wrogiem. Postanowiono też wspólną obronę przed Tatarami, gdyby ci zaatakowali moskiewskie lub litewskie ziemie¹⁰¹. W zakresie wzajemnych stosunków na uwagę zasługuje powierzenie sobie wzajemnie opieki nad rodzinami. W ten sposób Kazimierz stawał się opiekunem dzieci Wasyla.

Interesująca jest trzecia część układu, mówiąca o podziale wpływów na ziemiach ruskich, oddzielających Litwę od Moskwy.

- Nowogród i Psków miał należeć do moskiewskiej strefy wpływów („Wielikomu Kniaziowi Litowskiemu w Nowgorod i Pskow nie wstupaści, a w czym oni tiebie sgrubiat i tobie nynie Wielikomu Kniaziowi Moskowskomu obosław”).
- Twer został uznany za litewską strefę wpływów, chociaż nadal pozostawał „w lubwi i dokonczanii z Wasylem”.
- Spory między Twerem a Nowogrodem winien rozstrzygać metropolita („a o czom ich sudy soprut, i oni słożat na Mitropolita, kto budiet objjma lub”). W ostateczności mógł interweniować Wasyl, jako zwierzchnik Nowogrodu, i Kazimierz, jako zwierzchnik Tweru.
- Riazań pozostał zależny od Moskwy, ale miał prawo porzucić tę zależność i zwrócić się o opiekę do Kazimierza.
- Na terenie Wierchowszczyzny przywrócono condominium litewsko-moskiewskie („[...] a Wierchowskije kniazi szto budut sdawna dawati w Litwu, to im i nynczo dawati i bolsze tego nie primyszlati”).

Tak pokrótce przedstawia się treść „wieczystego porozumienia”. Pytanie tylko, czy w zamierzeniu jego twórców miało ono rzeczywiście być „wieczyste”.

Na pierwszym miejscu przymierze postawiło problem walki z pretendentami do tronów: wileńskiego i moskiewskiego. Oznacza to, że okolicz-

⁹⁸ Zob. wyżej przypis 67.

⁹⁹ Zob. wyżej przypis 66.

¹⁰⁰ Zob. wyżej przypis 54.

¹⁰¹ S. M. Kuczyński, jw., s. 129, 224.

nością, która zmusiła wielkich książąt do zawarcia tego traktatu, była obawa o utrzymanie się przy władzy.

Ustalona granica nie mogła zadowolić ani Wasylewicza, ani Jagiellończyka: tego pierwszego — albowiem traktat nic nie mówił o Kozielsku prawnie należącym do Moskwy, a faktycznie będącym w litewskim posiadaniu; tego drugiego — ponieważ Sereńsk został przyznany obu władcom po połowie, chociaż władał nim Kazimierz.

Podział stref wpływów, jaki miał nastąpić w wyniku zawarcia przymierza, również nie zadowalał odwiecznych rywali w walce o Ruś. Po pierwsze, dotyczył niezawisłych państw, z których żadne nie zaakceptowało postanowień traktatowych. Po drugie, Twer będąc pod litewskimi wpływami, stanowił dla Moskwy przeszkodę na drodze do Nowogrodu, mającego się znajdować w strefie wpływów Wasyla Ciemnego. Po trzecie, układ moskiewsko-riazański posiadał wyraźne oblicze antylitewskie, wobec czego nie mogły Kazimierza uspokoić zapewnienia o rizańskiej swobodzie wyboru zwierzchnika. Można zatem twierdzić, że traktat z r. 1449 był dla obu zawierających go książąt koniecznością chwili i jako taki nie stanowił próby trwalszego ułożenia stosunków w Europie wschodniej.

Pozostaje jeszcze do wyjaśnienia kwestia stosunku wielkiego księcia litewskiego do wybranego w Moskwie 15 grudnia 1448 r. metropolity prawosławnego Jony. Sprawa kościoła prawosławnego na Rusi wiązała się ściśle ze stanem stosunków litewsko-moskiewskich, albowiem ziemie i ludność poddane wyznaniowo jednej metropolii znajdowały się w dwóch ustawicznie ze sobą rywalizujących krajach. W dodatku metropolita, tytularnie „kijowski”, faktycznie miał swą siedzibę w Moskwie. Niebezpieczeństwo wynikłe z tego stanu rzeczy dostrzegli książęta litewscy już w XIV w. Starali się więc o utworzenie osobnej, litewskiej metropolii¹⁰². Na jedną dla całej Rusi metropolię godzili się wtedy, gdy metropolici nie działali wbrew interesom państwowym i kościelnym Litwy, ale i wtedy tylko z konieczności tolerowali ten stan. Jagiełło i Witold próbowali wykorzystać unię kościelną do stworzenia Kościoła wschodniego, niezależnego od Moskwy, lecz im się to nie udało¹⁰³. Niepowodzeniem zakończyła się też próba wprowadzenia na Rusi unii florenckiej¹⁰⁴. Była jej przeciwna Moskwa i Twer, a i na Litwie odnoszono się do niej niechętnie¹⁰⁵. W efekcie końcowym Ruś pozostała bez metropolity¹⁰⁶. Zostało to zmie-

¹⁰² K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczypospolita Polska*, Warszawa 1934, s. 11—34.

¹⁰³ Tamże, s. 41, 47 n.

¹⁰⁴ Zob. A. Lewicki, *Unia florencka w Polsce*, Kraków 1899, s. 1—79.

¹⁰⁵ K. Chodynicki, jw., s. 30 nn., 51 n.; A. Lewicki, jw., s. 26—38. O uwieszeniu metropolity Izzydora w Moskwie i jego ucieczce pisze Długosz (4 s. 624 n.).

¹⁰⁶ K. Chodynicki, jw., s. 52 n.

nione (15 grudnia 1448 r.), gdy „postawlen byst mitropolita władyka Jona Rizańskijskij diekabria 15, sobraw episkopow na Moskwie”¹⁰⁷. Nowy metropolita, zwolennik polityczny Wasyla Ciemnego, nie uzyskał sankcji patriarchy Carogrodu. Także Kazimierz nie zaaprobował jego obioru¹⁰⁸, ale nie mamy świadectwa, aby próbował w jakikolwiek sposób temu wyborowi przeszkodzić. W ogóle Jagiellończyk zachowywał się tak, jakby nie dostrzegał całego problemu. Zawierając przymierze z Wasylem, godził się na pośrednictwo metropolity w sporach między Nowogrodem i Twerem. Znalazło się, co prawda, w układzie zastrzeżenie, aby był to metropolita, na którego się zgodzą obaj władcy, ale przecież wybór zwierzchnika kościelnego Rusi i tak był dokonany. Ostatecznie Kazimierz zatwierdził wybór Jony 31 stycznia 1451 r.¹⁰⁹ Czas pokazał, jak nieostrożnie postąpił władca litewski, poddając biskupstwa swego państwa władzy metropolity moskiewskiego. Nowy zwierzchnik kościoła prawosławnego na Rusi, który po r. 1449 stał się stróżem „wieczystego porozumienia”¹¹⁰, popierał politykę unifikacyjną księcia Wasyla, zmierzającą do uzależnienia od Moskwy niezawisłych państw ruskich.

*
*   *

Przedstawiony przebieg wydarzeń z lat 1440—1449 pozwala nam wysunąć kilka wniosków:

1. Kazimierz, prowadząc działania polityczne na Wschodzie, był silnie krępowany sytuacją wewnętrzną Wielkiego Księstwa Litewskiego.
2. Swoją uwagę kierował on na wszystkie państwa ruskie, pragnąc w nich odbudować i umocnić litewskie wpływy. Jego przeciwnikiem w staraniach o uzależnienie Rusi był władca moskiewski.
3. Jagiellończyk, chociaż preferował stosowanie w polityce środków dyplomatycznych, gotów był w razie potrzeby walczyć zbrojnie o swoje racje.
4. Władca litewski potrafił wykorzystać trudną sytuację polityczną swego przeciwnika, aby odzyskać grody: Kozielsk, Sereńsk, Peremyszl.

¹⁰⁷ PSRL 8 s. 121; zob. tamże, 12 s. 74; 20 s. 261; 23 s. 154.

¹⁰⁸ A. Lewicki, jw., s. 46 (p. 2). Należy jedynie pominąć jego argument dotyczący wojny z Wasylem w r. 1448.

¹⁰⁹ *Russkaja istoriczeskaja biblioteka*, t. 6, Petersburg 1880, nr 67.

¹¹⁰ *Akty sobrannyje w bibliotekach i archiwach rossijskoj imperii archeograficzskoj ekspediceju Impieratorskoj Akademii Nauk*, t. 1, Petersburg 1836, nr 49 (poseł Kazimierza prosi w imieniu swego pana, aby Jona „[...] popieczanije imiel mieżju was wielikich gosudariej w waszem bratstwie i o lubwi i opprocznom o dobrom żytii”).

5. Polityka wschodnia Kazimierza Jagiellończyka zyskała poparcie Litwinów.
6. Zawarty układ z Moskwą w r. 1449 był tylko krótkotrwałym rozwiązaniem sporów litewsko-moskiewskich.

LA POLITIQUE ORIENTALE DE CASIMIR JAGELLON DANS LES ANNÉES 1440—1449

R é s u m é

Quand Casimir Jagellon prit le trône de Vilnius en 1440, il se trouva devant la nécessité de définir de nouveau la politique de la Lithuanie à l'est. Sous le règne de Witold, la Lithuanie réussit à obtenir une suprématie sur la Russie, mais les luttes intérieures qui la déchiraient après 1430, firent perdre les acquisitions des années précédentes. Les événements des années 1440—1449 présentent l'image des directions, des méthodes et des possibilités qu'eut Casimir Jagellon dans le domaine de l'activité politique. Suite à l'engagement du grand prince Casimir dans le conflit entre Nowogrod et la Livonie, les républiques des villes de Nowogrod et de Pskow se retrouvèrent de nouveau sous l'influence de la Lithuanie.

Ce succès remporté dans le nord-est entraîna l'invasion de l'armée de Moscou et des luttes dans les régions de Wiaziemsk. Une trêve signée en 1445 entre la Lithuanie et Moscou arrêta les hostilités. Quand à Moscou, les princes Vasil Vasilewitch et Dimitr Szemiaka se disputaient le trône, Casimir, mettant à profit la faiblesse de l'adversaire récupéra les villes perdues: Kozielsk, Peremysl et Serensk. Lui-même, menacé par Michal Zygmuntowitch, prétendant au trône de Vilnius, il conclut en 1449 avec Vasil, souverain de Moscou „une entente éternelle”. Ce pacte fut dicté par la nécessité du moment et tel quel, il ne résolut pas tous les conflits entre les rivaux qui se disputaient les influences dans la Russie.

En 1449, les problèmes dans le domaine des relations entre la Lithuanie et Twer, qui restait, jusqu'alors en alliance avec Moscou, se résolurent. Suite à l'intervention de l'armée de Casimir en 1448 et 1449 le souverain de Twer, Boris Alexandrovitch, signa un traité d'alliance avec le souverain de la Lithuanie. Ainsi donc Casimir Jagellon, bien que fort gêné dans ses activités par la situation intérieure dans le Grand Duché réussit, dans les premières années de son règne en Lithuanie, à renforcer les frontières et regagner l'influence qu'exerçait son pays dans la Russie. Il reste à signaler que sa politique extérieure jouissait de l'appui de ses sujets.